

УДК 159.9

Боснюк В.Ф., канд. психол. наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Bosnyk@nuczu.edu.ua;

Перелигіна Л.А., д. біол. наук, професор, начальник кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Perelugina@nuczu.edu.ua

**ОБРАЗ ПСИХОЛОГА ДСНС УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ПСИХОСЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ ПСИХОЛОГІВ
РІЗНОМАНІТНОГО РОДУ ДІЯЛЬНОСТІ**

У роботі визначаються два основних напрямки досліджень образу психолога. Перший напрямок присвячено проблемі формування соціальних уявлень про фахівця-психолога і його взаємовідносин з представниками інших професійних груп. Інший представлений роботами присвяченими безпосередньому аналізу професії психолога, специфічним особливостям професійної діяльності та особистісним характеристикам психолога.

В статті вказується, що дослідження образу психолога ДСНС передбачає звернення до закономірностей масової свідомості. А основним напрямком, який дозволяє вирішити завдання реконструкції образу психолога ДСНС України в системі категорій та понятійних координат виступає психосемантика.

За допомогою багатовимірного шкалювання було визначено місце психолога-рятувальника в психосемантичному просторі психологів різноманітного роду діяльності. Так, психолог ДСНС України має найбільш близьку професійну схожість з військовим психологом та психологом-криміналістом.

Психолог ДСНС України, на думку досліджуваних займається переважно психологічною корекцією та реабілітацією, йому доводиться працювати в некомфортних та небезпечних умовах, а також мати справу як з індивідуальними так і груповими психологічними проблемами.

Ключові слова: образ, психолог ДСНС України, психосемантика, багатовимірне шкалювання.

В работе определяются два основных направления исследований образа психолога. Первое направление посвящено проблеме формирования социальных представлений о специалисте-психологе и его взаимоотношениях с представителями других профессиональных групп. Другое представлено работами посвященными непосредственному анализу профессии психолога, специфическим особенностям профессиональной деятельности и личностным характеристикам психолога.

В статье указывается, что исследования образа психолога ГСЧС предполагают обращение к закономерностям массового сознания. А основное направление, которое позволяет решить задачу реконструкции образа психолога ГСЧС Украины в системе категорий и понятийных координат выступает психосемантика.

С помощью многомерного шкалирования было определено место психолога-спасателя в психосемантическом пространстве психологов разнообразного рода деятельности. Так, психолог ГСЧС Украины имеет наиболее близкое профессиональное сходство с военным психологом и психологом-криминалистом.

Психолог ГСЧС Украины, по мнению испытуемых, занимается преимущественно психологической коррекцией и реабилитацией, ему приходится работать в

некомфортных и опасных условиях, а также иметь дело как с индивидуальными так и групповыми психологическими проблемами.

Ключевые слова: образ, психолог ГСЧС Украины, психосемантика, многомерное шкалирование.

Постановка наукової проблеми. На сьогодні з впевненістю можна говорити про значущу роль психологів в житті суспільства. З кожним роком збільшується їх кількість та звернень населення до них. В більшості державних і приватних організаціях існує штатна посада психолога. Такі фахівці працюють і у Державній службі України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України), однією з головних функцій яких є надання психологічної допомоги населенню, яке постраждало у надзвичайних ситуаціях. Вони неодноразово доводили свою затребуваність під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій різного характеру: руйнування будинків, вибухів газу та військових арсеналів, трагедій на шахтах, проведення антитерористичних операцій тощо. Незважаючи на свою активну діяльність й соціальну значущість суспільству достатньо складно диференціювати психологів, що виконують різні професійні завдання.

Мета статті – встановлення місця психолога ДСНС України серед психологів різноманітного роду діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Звертаючись до питання образу психолога має сенс відзначити два напрямки досліджень. Так, перший напрямок присвячено проблемі формування соціальних уявлень про фахівця-психолога і його взаємовідносин з представниками інших професійних груп. Такими є дисертаційні дослідження Оліфірович Н.І. [3], Сизової І.Г. [5]. У першій роботі розглядається специфіка взаємовідносин педагогів школи та шкільного психолога. Сизова І.Г. акцентувала увагу на відмінності в уявленнях таких професійних груп, як психологи, вчителі, менеджери і офіцери МВС, які безпосередньо працюють в одній системі з психологами, тобто виступають колегами у відношенні до психологів. Із зарубіжних досліджень можна назвати дослідження R. Barrow [6], S. Hartwig [7], де розглядається стереотипний образ психолога в масовій свідомості.

Другий напрямок представлений роботами присвяченими безпосередньо аналізу професії психолога. Автори зосереджують свою увагу в основному на вивченні мотивації професійного вибору, специфічні особливості професійної діяльності та особистісні особливості психолога.

Дослідження образу психолога ДСНС передбачає звернення до закономірностей масової свідомості. В даний час при зростанні інтересу до масової психології існують різні підходи до її вивчення, абстрактність і розмитість розуміння. Багато дослідників, розуміють під масовою свідомістю систему соціальних уявлень, цінностей, установок, фактично маючи на увазі буденну свідомість або суспільну психологію. Прийняття тради-

ційних у вітчизняній психології положень про свідомість як єдність об'єктивного і суб'єктивного [4, с. 15.], приводить до розуміння того, що психіка людини не просто «відображає» психолога ДСНС України, вона створює, «конструює» її образ. Даний аспект психіки активно вивчають та розвивають науковці когнітивного підходу до дослідження особистості.

Галуззю психологічної науки, що дозволяє вирішити задачу реконструкції образу психолога ДСНС України в системі категорій та понятійних координат виступає психосемантика. Вона націлена не стільки на вивчення індивідуальних систем значень, скільки на сфери колективної свідомості. Це і обумовлює її успішне застосування при вивченні образів, стереотипів і інших соціально-психологічних явищ.

Так проведене дослідження з визначення семантичного профілю сприйняття населенням образу психолога ДСНС України дозволило встановити, що спостерігається позитивна узгодженість цього образу, навіть тенденція до його ідеалізації. Найбільш вираженими характеристиками образу психолога ДСНС України є кмітливість, дисциплінованість, організованість, відповідальність, сміливість [1].

Таким чином, проблему дослідження образу (іміджу) психолога ДСНС України доцільно розглядати з позиції конструктивізму як продуктивного підходу в сучасній соціальній психології. Результатом цього конструювання є створення прототипу світу, який постає перед людиною як певна соціальна реальність [2].

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. З метою встановлення місця психолога ДСНС України серед психологів різноманітного роду діяльності було виділено вісім психологів, які відрізняються між собою за функціональними обов'язками.

1. Організаційний психолог – фахівець в галузі управління людськими ресурсами організації, психологічного супроводу управлінської діяльності та психологічних основ маркетингу.

2. Клінічний психолог – як правило, працює в медичних установах, допомагає впоратися з невротами і підвищеною тривожністю, панічними атаками, допомагає розібратися в собі у кризових ситуаціях.

3. Психолог-педагог – працює в дитячих садах, загальноосвітніх та спортивних школах, гімназіях, допомагаючи учням пізнавати себе, вибудовувати відносини з однолітками, вчителями, батьками, а вчителям допомагає знайти оптимальні форми навчання і виховання.

4. Військовий психолог – працює в воєнізованих і військових підрозділах країни. Завданнями військового психолога можуть бути: реабілітація і налаштування на бій, розробка методів негативного впливу на противника, пошук і адаптація психологічних знань корисних в умовах військових дій як всередині країни так і на території противника і т.д.

5. Психолог-криміналіст – працює в спеціальних лабораторіях судово-психологічної експертизи, в органах правопорядку. Проводить експертні дослідження злочинної поведінки, наявності здорового глузду в момент вчинення злочинного діяння, психічного стану і психофізіологічних особливостей суб'єкта злочину, проводить аналіз психології злочинця, мотивів злочину, ситуацій насильства і т.д.

6. Психолог PR-компаній – займається формуванням суспільних настроїв і думок, дослідженням політичних настроїв і мотивів, психологічним забезпеченням політичних рухів і виборів кандидатів на політичні посади, контролем стану груп, мас, натовпу, підвищенням ефективності інформаційного впливу, в т.ч. в рекламі, просуванні товарів і послуг.

7. Психолог-дослідник – працює зазвичай в інститутах і лабораторіях, вивчаючи різні галузі психології. Також психолог-дослідник працює і зі студентами як викладач психологічних дисциплін. Основне завдання психолога-дослідника – відкриття нового знання про внутрішній світ людини і її поведінку.

8. Психолог-консультант – це фахівець, який надає компетентну інформацію за запитом клієнта для оптимального вирішення тих чи інших життєвих, особистісних або ділових проблем. Створює умови для розуміння людиною самої себе та інших, для прийняття рішень про те, що робити і як до цього ставитися.

Задача досліджуваних полягала в попарному порівнянні всіх психологів між собою за критерієм схожості-відмінності роду діяльності згідно шкали інтенсивності від 1 до 5, де оцінки мають таке значення:

- 1 – подібні (виконують схожі професійні завдання);
- 2 – несуттєво відрізняються;
- 3 – значно відрізняються;
- 4 – суттєво відрізняються;
- 5 – виконують абсолютно різні професійні завдання.

У процедурі попарного порівняння психологів взяли участь студенти та курсанти 4-5 курсів навчання соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України у кількості 58 осіб, які навчаються за спеціалізацією «Психологія діяльності в особливих умовах» та добре знають особливості професійної діяльності психолога ДСНС України.

З метою візуалізації отриманих даних та одержання картини узагальненого психосемантичного простору співвідношення стимулів середньогрупову матрицю відмінностей було піддано аналізу статистичним методом – багатовимірним шкалюванням. Результатом стало відображення двохмірного семантичного простору. Показник стресу Краскала рівний 0,177 (Stress) – допустима норма не більше 2,0. Квадрат коефіцієнта кореляції вихідної матриці суб'єктивних відмінностей і матриці міжстимульних відстаней дорівнює 0,868 (RSQ) – допустима вва-

жається норма не менше 0,6. Тобто пояснювальна доля дисперсії даних рівна 86,8 %. Ці результати є свідченням чудової відповідності одержаної моделі початковим даним.

Відмітимо, що чим більш суб'єктивно схожі досліджувані явища, стимули, об'єкти, тим ближче в просторі ознак повинні розташовуватись показники цих стимулів. Виходячи з такої дистанційної моделі, за суб'єктивними даними стосовно відмінностей одного стимулу від іншого реконструюється їх взаємне розташування в просторі декількох ознак. Відстань між цими об'єктами в цьому просторі можна вважати показником оцінки відмінностей.

Вищезазначене дозволяє стверджувати, що психолог ДСНС України має найбільш близьку професійну схожість з військовим психологом та психологом-криміналістом (див. рис. 1).

Рис. 1. Психосемантичний простір співвідношення психологів різноманітного роду діяльності

За допомогою багатовимірного шкалювання було встановлено, що організаційний психолог та психолог PR-компаній знаходяться в одній психосемантичній області сприйняття. На думку досліджуваних вони виконують схожі професійні обов'язки. Дану групу спеціалістів можна назвати «Психолог з групових процесів». Вони працюють в державних і комерційних організаціях, в консалтингових фірмах – з організаціями, підприємствами будь-якого масштабу. Дані спеціалісти консультують керівника і фахівців по роботі з персоналу з питань психології управління, психологічних аспектів маркетингу, реклами, побудови системи мотивування і професійно-особистісного розвитку співробітників, проводять навчання колективу мистецтву спілкування та вирішення конфліктів, вивчають соціальні психологічні процеси, допомагають налаго-

дженню відбору, підбору і атестації кадрів, розвитку корпоративної культури, відданості та багато іншого.

Наступний кластер складається з психолога-консультанта та клінічного психолога. Дану групу спеціалістів можна охарактеризувати як «Психологи з особистісних проблем». Вказані психологи надають допомогу у вирішенні життєвих, особистісних або ділових проблем, допомагають людям, що мають труднощі в адаптації та самореалізації, пов'язані з їх фізичним, психологічним, соціальним і духовним станом. Тобто, вони надають компетентну інформацію для вирішення індивідуальних психологічних проблем за запитом клієнта.

Психолог-педагог та психолог-дослідник об'єдналися в одну категорію. Загально можна її позначити як «Психолог-вихователь». Вказані спеціалісти працюють в системі освіти та займаються психологічним просвітленням населення. Вони вивчають та надають своєчасну інформацію про індивідуально-психологічні особливості особистості, психічні процеси, стани, здібності, процес їх розвитку, розробляють та реалізують різноманітні техніки надання психологічної допомоги. Суспільство об'єднує цих двох психологів в одну категорію, напевно через те, що найчастіше психолог-дослідник працює зі студентами як викладач психологічних дисциплін, де він займається і педагогічною діяльністю, здійснює наукове виховання населення.

Також результат багатовимірного шкалювання дозволив виявити професійну схожість психолога ДСНС України, психолога-криміналіста, та військового психолога. Даний кластер можна охарактеризувати як «Психологи силових структур». Особливістю перерахованих психологів є праця в особливих умовах з великою кількістю стрес-факторів, надзвичайних ситуаціях.

Аналіз психосемантичного простору співвідношення психологів різноманітного роду діяльності дозволив виділити нам три основних вектори (критерії) ранжування психологів в свідомості населення.

Перший вектор впорядкування психологів, на нашу думку, згідно осі Х виступає критерій – вид професійної діяльності. З правого боку на рис. 1 знаходяться спеціалісти (військовий психолог, психолог ДСНС України, клінічний психолог, психолог-криміналіст) основними професійними задачами є відновлення, нормалізація психічного стану після його погіршення. Основними видами їх професійної діяльності виступають психологічна корекція та реабілітація. На протилежній їм в лівій стороні розміщені психологи, які переважно займаються психологічним діагностуванням, профілактикою, просвітленням. Тобто психолог PR-компаній, організаційний психолог, психолог-педагог та психолог-дослідник працюють в напрямку вивчення, формування та розвитку необхідних здібностей та особистісних якостей, недопущення негативних психологічних явищ. Проміжне положення в даному переліку займає психолог-консультант який виконує більш універсальні функції як і з

розвитку так і з корекції. Його основний вид професійної діяльності – психологічне консультування.

Другий критерій – тип психологічних проблем. Так в лівому верхньому квадраті (№ 1) знаходяться психологи, які в основному працюють з груповими психологічними проблемами (організаційний психолог, психолог PR-компаній), а в протилежному нижньому правому секторі (№ 4) – спеціалісти з особистісних проблем (психолог-консультант, клінічний психолог).

Інший критерій – умови праці. В нижньому лівому квадраті (№ 3) представлені спеціалісти, які працюють в достатньо зручних умовах (психолог-педагог, психолог-дослідник), а на противагу їм в верхньому правому секторі (№ 2) – психологи силових структур (психолог ДСНС України, психолог-криміналіст, військового психолога), яким доводиться працювати в некомфортних та небезпечних умовах.

Проведене нами дослідження особливостей образу психолога ДСНС України дозволило зробити наступні **висновки**:

1. У свідомості досліджуваних сформовані три основні критерії при диференціації психологів різноманітного роду діяльності: основний вид професійної діяльності, тип психологічних проблем, які вони вирішують та умови праці. Психолог ДСНС України на їх думку займається переважно психологічною корекцією та реабілітацією, йому приходится працювати в некомфортних та небезпечних умовах, а також мати справу як з індивідуальними так і груповими психологічними проблемами.

2. Психолог ДСНС України має найбільш близьку професійну схожість з військовим психологом та психологом-криміналістом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боснюк В. Ф Особливості сприйняття образу психолога ДСНС України. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 21. Харків: НУЦЗУ, 2017. С. 22–30.
2. Боснюк В. Ф. Теоретичний аналіз проблеми іміджу Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 19. Харків: НУЦЗУ, 2016. С. 35–44.
3. Олифирович Н. И. Психологические особенности профессиональных взаимоотношений практического психолога и педагогов школы: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка. Минск, 1999. 22 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб., 2000. 594 с.
5. Сизова И. Г. Личность и профессиональная деятельность психолога: социальные представления у различных профессиональных групп: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03. Тверь, 1999. 23 с.
6. Barrow R. Determining Stereotypical Images of Psychologists: The Draw a Psychologist Checklist. College Student J. 2000. Vol. 34. P. 81-86.

7. Hartwig S. G. Surveying Psychologists' Public Image with Drawings of a 'Typical' Psychologist. South Pacific J. of Psychology. 2002. Vol. 14. P. 69-75.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bosnjuk V. F. Osoblivosti sprijnjattja obrazu psihologa DSNS Ukraïni. Problemi ekstremal'noï ta krizovoï psihologii. Zbirnik naukovih prac'. Vip. 21. Harkiv: NUCZU, 2017. S. 22–30.

2. Bosnjuk V. F. Teoretichnij analiz problemi imidzhu Derzhavnoï sluzhbi Ukraïni z nadzvichajnih situacij. Problemi ekstremal'noï ta krizovoï psihologii. Zbirnik naukovih prac'. Vip. 19. Harkiv: NUCZU, 2016. S. 35–44.

3. Olifirovich N. I. Psihologicheskie osobennosti professional'nyh vzaimootnoshenij prakticheskogo psihologa i pedagogov shkoly: avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.07. Belorus. gos. ped. un-t im. M. Tanka. Minsk, 1999. – 22 s.

4. Rubinshtejn S. L. Osnovy obshhej psihologii. SPb., 2000. 594 c.

5. Sizova I. G. Lichnost' i professional'naja dejatel'nost' psihologa: social'nye predstavlenija u razlichnyh professional'nyh grupp: avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.03. Tver', 1999. 23 s.

6. Barrow R. Determining Stereotypical Images of Psychologists: The Draw a Psychologist Checklist. College Student J. 2000. Vol. 34. P. 81-86.

7. Hartwig S. G. Surveying Psychologists' Public Image with Drawings of a 'Typical' Psychologist. South Pacific J. of Psychology. 2002. Vol. 14. P. 69–75.

УДК 159.9

Бутко О.О., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ, e-mail: loki.butko.95@gmail.com;

Кучеренко С.М., канд. психол. наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ АГРЕСИВНОСТІ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗАВДАНЬ ФАХІВЦЯМИ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ

Дана стаття присвячена вивченню професійної агресивності у фахівців екстремального профілю та її вплив на ефективність їх працездатності. Під ефективністю праці розуміють ступінь успішності досягнення людиною поставлених перед ним трудових цілей. При визначенні ефективності враховують кількість витрат, необхідних для отримання певного результату і результати, отримані при даних витратах. У контексті нашого дослідження ми приділимо увагу працездатності людини. Безпосередньо перед виконанням поставленого завдання в процесі психологічної підготовки